

บทคัดย่อ

จากการสนับสนุนส่งเสริมงานวิจัยในพื้นที่ของโหนดสงขลาประจำปี 2559 เพื่อให้ชุมชนสร้างงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น “คลองกับความมั่นคงด้านอาหาร” การยกระดับความรู้สู่หน่วยงานในพื้นที่และระดับจังหวัด รวมถึงสถาบันการศึกษา และการศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่โครงการวิจัย และกำหนดการพัฒนาทิศทางของตนเอง โดยใช้กระบวนการตั้งแต่ การติดตามสนับสนุนโครงการอย่างเป็นระบบ ทั้งการชี้แจงโครงการวิจัยเมื่อได้รับการอนุมัติโครงการ การติดตามเพื่อร่วมวางแผนงานโครงการและกิจกรรมของโครงการ การร่วมกิจกรรมโครงการทั้งการศึกษาหาข้อมูล การปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหา การหนุนเสริมศักยภาพของนักวิจัย การยกระดับความรู้สู่หน่วยงาน และการศึกษาดูตามโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ และสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนเห็นคุณค่าศักยภาพพื้นที่ของตนเองผ่านการสนับสนุนชุดวิจัยศึกษาศักยภาพชุมชนบนเส้นทางแลนบริจด์ สามารถสรุปผลการดำเนินงานได้ดังนี้

1.การส่งเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น “คลองกับความมั่นคงด้านอาหาร”

1.1 เกิดการจัดการน้ำแล้งและขยายผลไปหลายพื้นที่ในจังหวัดสงขลา จากเดิมเริ่มจากตำบลคลองหลา ได้ขยายพื้นที่ไปยังตำบลทุ่งคำเสาหมู่ที่ 3 บ้านหูแร่ พื้นที่หมู่ที่ 4 บ้านนายสี

จากการจัดการปัญหาน้ำแล้งในพื้นที่ตำบลคลองหลา สามารถจัดการน้ำให้เกิดความพอเพียงในชุมชน ฝ่ายมีชีวิตไว้จำนวน 12 ตัว 1 ตัวสามารถกักเก็บน้ำปริมาณหน้าฝายได้ประมาณ 400 เมตร ลำคลองกว้างเฉลี่ย 5 เมตร และความสูงของฝายที่สามารถกักเก็บน้ำได้เฉลี่ย 1.20 เมตร ดังนั้นน้ำที่เก็บได้แต่ละตัวประมาณ 2,400 ลูกบาศก์เมตร รวมจำนวน 12 ตัว 28,800 ลูกบาศก์เมตร โดยเฉพาะพื้นที่ริมคลองชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรคลองได้ เช่น น้ำใช้ในการเกษตร การผลิตอาหาร มีกลไกในการดูแลรักษาริมคลอง ได้แก่กลุ่มคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำตำบลคลองหลา และคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำระดับหมู่บ้าน มีการจัดตั้งกติกาของชุมชนในการดูแลรักษาป่าริมคลองเพื่อก่อให้เกิด ความอุดมสมบูรณ์ของพืชริมคลอง น้ำ และความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำ มีการยกระดับงานวิจัย คือ สามารถนำผลการวิจัยเสนอให้กับองค์การบริหารส่วนตำบลคลองหลา สนับสนุนการแก้ไขปัญหาแล้งในพื้นที่โดยการสนับสนุนงบประมาณ ฝ่ายมีชีวิตเพิ่มขึ้นอีก 6 ตัวกับ 6 หมู่บ้านของตำบลคลองหลา และจัดตั้งกลุ่มบริหารจัดการน้ำของตำบลคลองหลาอย่างเป็นรูปธรรม มีการปรึกษาหารือกับกรรมการกลุ่มเพื่อร่วมกันบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ

และอีกด้านหนึ่งเป็นการหนุนเสริมงานวิจัยวิชาการ โดยการขยายพื้นที่การวิจัยเป็นระดับอำเภอคลองหอยโข่ง เพื่อให้มีข้อมูลในการสนับสนุนการบริหารจัดการน้ำของระดับอำเภอ โดยงานวิจัยชุดน้ำท่วมของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สนับสนุนงานวิจัยโดยวช. ซึ่งมีโครงการย่อย 7 โครงการ 1 ในจำนวนนั้นมีศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ร่วมกับนักวิชาการคณะการจัดการสิ่งแวดล้อม

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ร่วมกันจัดทำโครงการวิจัย ศึกษาการบริหารจัดการน้ำท่วม-น้ำแล้งในพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่ง เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ เป็นการเชื่อมโยงการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านกับหน่วยงานในพื้นที่

ส่วนการขยายผล คือ สร้างโอกาสและกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้นำองค์กร ได้เข้ามารับรู้ สัมผัสกับงานสร้างฝาย และเข้าใจถึงปัญหาของพื้นที่เช่น เชนิญกับสถานการณ์น้ำแล้ง และความสำคัญของฝายมีชีวิต รวมถึงบทบาทภารกิจขององค์กรที่มีต่อพื้นที่ชุมชน นำเสนอเข้าสู่แผนงานแก้ไขปัญหาพื้นที่ระดับจังหวัดสงขลา

1.2 เกิดการฟื้นฟูพันธุ์กรรมพืชริมคลองขึ้นในพื้นที่หมู่ที่ 3 ตำบลทุ่งตำเสา พื้นที่ตำบลคลองหลา โดยตำบลทุ่งตำเสามีการปลูกพืชอาหารขึ้นในพื้นที่หมู่ที่ 3 บ้านหูแร่ ได้แก่ ต้นมะขามป้อม ต้นขี้เหล็ก สำหรับต้นขี้เหล็กเพื่อเป็นอาหาร และใช้สำหรับเป็นพืชที่ส่งเสริมประเพณี และสำหรับพื้นที่ตำบลคลองหลา มีการปลูกไม้ประเภทต้นไทร เพื่อให้รากของต้นไม้ช่วยยึดฝายให้เกิดความคงทนแข็งแรงในอนาคต และเป็นอาหารของสัตว์น้ำในลำคลองและนกกต่าง ๆ

ขณะนี้ชาวบ้านบ้านหูแร่ได้ใช้ประโยชน์จากพืชอาหารที่มีการปลูกไว้แล้ว ได้แก่ต้นขี้เหล็ก และพืชที่นำมาทำน้ำหมักสมุนไพรเพื่อไล่แมลงของกลุ่มผักหนေး และพืชที่ใช้ประโยชน์เป็นประจำของชาวบ้าน ได้แก่ การเก็บลูกมะเดื่อ (พันธุ์ลูกฉิ่ง) ริมคลอง และผักพื้นบ้าน เช่น ยอดจิก ยอดแซะ ยอดหญ่ เป็นผักหนေး และบางบ้านใช้ยอดกลุ่มมาทำอาหารเช่น การดองผักกุ่ม เป็นผักเคียงรับประทานกับขนมจีน ส่วนพืชอาหารที่นำมาใช้ในการปรุงอาหาร เช่น ยอดผักหนามซึ่งมีอยู่ริมลำคลอง ยอดผักกูด และบริเวณที่เป็นมือคลอง เช่น โลรับน้ำของชาวบ้านหมู่ที่ 3 บ้านหูแร่ แม้ว่าชนิดของพืชที่มี จะไม่เพียงพอต่อคนในพื้นที่ เพราะจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับสภาพคลองเสื่อมโทรมไปบ้างจากการพัฒนา แต่ชาวบ้านในพื้นที่ก็ยังมีการหาพืชผักในพื้นที่ลำคลองและปลูกเองบริเวณหมู่บ้าน รวมถึงการอาศัยพืชผักริมรั้วของญาติ ๆ จนสามารถเข้าถึงอาหารได้ สู่การนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายเมนูซึ่งทำให้เกิดคุณค่าทางอาหาร และเป็นอาหารที่ปลอดภัย เนื่องจากพืชเหล่านี้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่มีการฉีดยา

1.3 เกิดการจัดการน้ำในการทำนาพื้นที่หมู่ที่ 4 และพื้นที่หมู่ที่ 3 ตำบลทุ่งตำเสา

การจัดการจัดการน้ำในการทำนา โดยเฉพาะการจัดการน้ำจากคลองตำ พื้นที่หมู่ที่ 4 บ้าน

นายสี ได้มีการจัดการน้ำ 3 จุด กล่าวคือต้นน้ำบ้านนายสี ซึ่งอยู่หมู่ที่ 5 ประตูล่งน้ำชำรุด ได้รับการแก้ไข ปัญหาโดยเทศบาลเมืองทุ่งตำเสา บริเวณกลางน้ำหมู่ที่ 4 คือทุ่งอินนิ่น ประตูล่งน้ำเข้านาสองกว่าระดับนา ชาวบ้านจึงใช้วิธีการเจาะไล่ท่อน้ำให้มีระดับต่ำกว่าประตูระบายน้ำจนสามารถแก้ไขปัญหาคือ ส่วนบริเวณปลายน้ำคือทุ่งหนองเคียนโดยการนำข้อมูลที่ค้นพบสาเหตุนี้ไปพอใช้ จึงได้มีการผันน้ำ 2 วิธีคือ ปิดท่อน้ำที่ไหลลงคลองตำโดยไม่เกิดประโยชน์ใด จึงใช้การปิดท่อน้ำในช่วงหน้าแล้งเพื่อผันน้ำที่ไหลลงสู่คลองตำไปสู่ทุ่งหนองเคียน และการทำฝายมีชีวิตเพื่อผันน้ำไว้ใช้ในยามหน้าแล้งอีกทางหนึ่ง

1.4 เกิดการทำนาลดต้นทุนในพื้นที่หมู่ที่ 4 ตำบลทุ่งคำเสา

การทำนาลดต้นทุน โดยในขณะนี้ทางทีมกลุ่มชาวบ้านนายสี ซึ่งประกอบด้วยสมาชิก 12 คน ได้รวมตัวกัน จัดทำปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้สำหรับการทำนาและใส่พืชผัก ได้ผลเป็นอย่างดี สมาชิกของกลุ่มทำปุ๋ยนางจริม สมาชิกกลุ่มทำปุ๋ยเล่าว่า จากการใช้ปุ๋ยชีวภาพในปีที่ 2 ของการทำนาปรังครั้งนี้สามารถเพิ่มผลผลิตมากขึ้น จากเดิมปีที่ผ่านมาปี 2558 ได้ข้าว 3 ไร่ 40 กระสอบ แต่ปี 2559 ข้าว 3 ไร่ ได้ประมาณ 60 กระสอบ ซึ่งเป็นผลจากการใช้ปุ๋ยชีวภาพที่ผลิตเอง ซึ่งสามารถลดต้นทุนได้ไร่ละ 350 บาท และขณะนี้ชาวบ้านในหมู่ที่ 4 บ้านนายสีต้องการเข้ามาเป็นสมาชิกทีมผลิตปุ๋ยชีวภาพอีกหลายคน ส่วนคนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกก็มีการขอสูตรการทำปุ๋ยหมักชีวภาพจากสมาชิกกลุ่มไปทดลองทำด้วยตนเอง

ดังนั้นจากการทำนาลดต้นทุนดังกล่าวได้เป็นการส่งเสริมให้ชาวนา ทำนาโดยลดการใช้ปุ๋ยเคมี เปลี่ยนมาเป็นปุ๋ยชีวภาพ มีความปลอดภัยต่อสุขภาพของสมาชิกในกลุ่มมากขึ้น

ดังนั้นจากการส่งเสริมงานวิจัยคลอ้งกับความมั่นคงทางอาหารที่ผ่านมาข้างต้น ถือว่ามีความสอดคล้องกับองค์กรอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ที่ได้ให้ความหมาย ความมั่นคงด้านอาหาร ประกอบด้วย 4 ปัจจัยได้ ความพอเพียงของอาหาร พื้นที่การผลิตอาหาร ความเข้าถึงอาหาร และความปลอดภัยของอาหาร

2.ผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่โครงการวิจัยเป็นอย่างไร และการกำหนด ทิศทางการพัฒนาของตนเอง

ขณะนี้โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่จังหวัดสงขลา มีไม่ต่ำกว่า 20 โครงการ และมีบางโครงการที่ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว และบางโครงการอยู่ในช่วงการศึกษา EIA และ EHIA

สำหรับโครงการที่ศึกษา EIA เสร็จสิ้นไปแล้วคือ โครงการรถไฟรางคู่แลนด์บริจด์ สงขลา-สตูล ส่วนที่ยังอยู่ในช่วงการดำเนินการศึกษา EHIA ได้แก่ โครงการทำเรื่อน้ำลึกสงขลา 2 จังหวัดสงขลา และทำเรื่อน้ำลึกปากบารา จังหวัดสตูล

ผลกระทบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ปัจจุบันของทั้ง 3 โครงการใหญ่เหล่านี้ คือเกิดความขัดแย้งของคนในพื้นที่ที่มีความคิดต่าง ทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับโครงการ ก่อให้เกิดความบาดหมางใจกัน ความกังวลใจทุกข์ใจของผู้ที่จะสูญเสียพื้นที่ ผลกระทบด้านสุขภาพในอนาคต และความมั่นคงด้านอาหารทั้งอาหารทะเลและการเกษตร การปรับเปลี่ยนพื้นที่และอาชีพของคนในพื้นที่ ความมั่นคงในชีวิตของคนที่อยู่ในพื้นที่ โครงการดังนั้นคนที่มิข้อมูลประสบการณ์ของพื้นที่ที่เคยโดนผลกระทบมาไม่ได้รับความเป็นธรรมจากรัฐ และเจ้าของโครงการจึงเกิดแรงดันสูง จนนำไปสู่กระบวนการเคลื่อนไหวหลากหลายรูปแบบ

ปัญหาที่ผ่านมาของกระบวนการจัดทำ EIA หรือ EHIA คือขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ขาดการให้ข้อมูลอย่างทั่วถึง การให้ข้อมูลด้านเดียว การศึกษาที่มีขอบเขตสาระเนื้อหา และขอบเขตพื้นที่ศึกษาแคบศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่จัดทำโครงการ ซึ่งในความเป็นจริงผลกระทบที่เกิดขึ้นมีความรุนแรง และกว้างขวางทั้งต่อพื้นที่และคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ มาตรการที่ใช้แก้ไขปัญหาก็จะเกิดในพื้นที่ ชาวบ้านยังไม่ยอมรับและเชื่อถือได้ว่าจะลดปัญหาหรือแก้ไขปัญหให้กับชาวบ้านได้ เนื่องจากประสบการณ์ที่ชาวบ้านประสบโดยตรงกับกับปัญหาที่มีอยู่ในพื้นที่เดิม ก็ยังไม่มีแก้ไขได้เช่น ปัญหาน้ำเสียจากโรงงาน ปัญหามลภาวะฝุ่น ควันที่มีมากขึ้นจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะโรงงานที่มีการผลิตไฟฟ้าเพื่อใช้ในโรงงานและขายในปัจจุบันซึ่งพบเห็นได้หลายพื้นที่ และเกิดการต่อต้านของชุมชนมาโดยตลอด

สำหรับการสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชนสู่การหาทางเลือกของตนเอง มีประสบการณ์จากพื้นที่อำเภอจะนะ ที่พยายามศึกษา CHIA คุณค่าของพื้นที่ทะเลจะนะ จนเห็นความอุดมสมบูรณ์ทะเล ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร และแหล่งรายได้ของคนในพื้นที่ ไม่ต่ำกว่า 300 ล้านบาทต่อปี ซึ่งเป็นงาน เป็นอาชีพ เป็นรายได้ที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรท้องถิ่น และชาวบ้านเข้าถึงได้ มีภูมิปัญญาในการทำอาชีพประมง ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ สังคม ชาวบ้านจึงขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสมบูรณ์ ดังนั้นทิศทางเลือกของชาวบ้านคือการปกป้อง และรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีและเป็นแหล่งผลิตอาหารและอาชีพของชาวบ้านให้คงอยู่ ปัจจัยสำคัญคือการเห็นคุณค่าของสิ่งที่เรามี เราเป็น เพื่อเป็นแรงบันดาลใจในการปกป้องพื้นที่ ซึ่งต้องอาศัยการศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบของคนในชุมชนด้วยเช่นเดียวกัน

โหนดสงขลาจึงมีการส่งเสริม สนับสนุนให้มีการศึกษาข้อมูลของคนในชุมชน บนพื้นที่โครงการขนาดใหญ่พาดผ่าน กรณีแลนด์บริดจ์สงขลา-สตูลขึ้นมาสืบศึกษา พัฒนาให้เกิดงานวิจัยท้องถิ่น ที่สร้างให้ชาวบ้านได้เรียนรู้คุณค่าบ้านตนเองกับฐานอาหาร อาชีพบนฐานทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงในครัวเรือนและ วิเคราะห์ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการขนาดใหญ่ได้ เนื่องจากเป็นคนในพื้นที่เข้าใจลักษณะพื้นที่และการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชนได้ดีกว่านักวิชาการที่แค่เพียงลงไปศึกษาให้ได้ข้อมูลตามกรอบการศึกษาที่ไม่ได้ครอบคลุมผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชาวบ้านทุกด้าน

ซึ่งขณะนี้ชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการศึกษาได้รับทราบข้อมูล ของโครงการขนาดใหญ่ และอยู่ในช่วงการศึกษาข้อมูลในพื้นที่โดยเฉพาะคุณค่าและของดีในพื้นที่ จัดกิจกรรมสร้างการเรียนรู้เรื่องของดีในพื้นที่ โดยทางเลือกคือพัฒนาบนฐานทรัพยากรที่เป็นความมั่นคงด้านอาหารและคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ ในระหว่างที่ชาวบ้านทำการศึกษาคุณค่าของดีบ้านตนเอง ทุกคนต่างมีความภาคภูมิใจกับสิ่งที่ตนมี ได้แก่ เรื่องการทำนาที่สามารถผลิตข้าวเลี้ยงครอบครัว และหมู่บ้านใกล้เคียงได้ สังคมเกษตรก่อให้เกิดความสัมพันธ์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการละเล่น หลังการทำนาขึ้นมาใหม่เป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ของคน

ดังนั้นจากการศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ คือการทำให้ชาวบ้านต้องรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร วิเคราะห์และตัดสินใจ บนพื้นฐานของพื้นที่ตนเอง และก่อนที่จะวิเคราะห์และตัดสินใจได้ ก็ต้อง เรียนรู้พื้นที่บ้านตนเองว่ามีศักยภาพด้านใดบ้าง เมื่อโครงการขนาดใหญ่เข้ามาแล้วเราจะเสียอะไรบ้าง จึงทำให้เกิดการตัดสินใจของชาวบ้านที่แท้จริง